

PKN

Stichting voor
onderzoek
historische
tabakspijpen

Jaarboek 2015

Redactie:

Arjan de Haan en
Bert van der Lingen

JAARBOEK 2015

PKN

Stichting voor onderzoek historische tabakspijpen

Jaarboek 2015

Redactie: Arjan de Haan en Bert van der Lingen

Uitgave: Stichting PKN, Leiden
www.tabakspijp.nl
info@tabakspijp.nl

English summaries: Bert van der Lingen en Kath Adams (correcties)

Lay-out: Arjan de Haan, DDG 's-Graveland

Druk: DPN Weurt.

Voorzijde omslag: Pijp gemaakt naar aanleiding van het zilveren huwelijksfeest van Franz Jozef en Elisabeth Amalie Eugenie (Sissi). Ongemerkt, Partsch, ca. 1879. (Foto Arjan de Haan)

Achterzijde omslag: Piet Hein pijp, 1828. Gouda, Leendert of Joost Welter, 1828. (Coll. Museum Gouda, foto Bert van der Lingen)

ISBN: 978-90-801138-6-2

© PKN. Overname van artikelen of illustraties is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie. Auteurs zijn verantwoordelijk voor hun bijdragen.

Inhoud

Voorwoord	7
Patriotten en prinsgezinden Rob Roedema en Peter Bitter	9
Aanvulling op ‘Een groep zeldzame eerste-generatiepijpen uit Amsterdams afval, 1590-1625’ Bert van der Lingen	19
Een tabakspijp ter herdenking van de verovering van de zilvervloot door Piet Hein, 1628-1828 Bert van der Lingen	33
Leidens Ontzet op pijpen Ruud Stam	37
Herinneringspijpen naar aanleiding van de Vrede van Aken in 1748 Ron de Haan	47
Afval van een Schoonhovense pijpenbakker Jan van Oostveen	51
De firma G. Rompelman & Compagnie, fabrikant in grof aardewerk en pijpen te Kampen Bert van der Lingen	59
Een ijzeren persvorm uit Gennep en de pijpenmaker Peter Dorn (1849-1871) Jos Engelen	71
Glaspanelen van P. van der Want Gzn (Ivora) in Gouda Barbara Walraven	75
De merken ruiters te paard en vijf schijven in een Delftse tuin en de relatie tussen pijpenmakers te Gouda Bert van der Lingen	79
Een groep bijzondere pijpmodellen van Johann Partsch II, Theresienfeld, Oostenrijk Arjan de Haan	85
Misbruik van de naamsbekendheid van Gambier Arthur van Esveld	93
Geboetseerde en met de hand nabewerkte kleipijpen uit Noord-Frankrijk (Bretagne, Normandië en Nord-Pas-de-Calais) Ron de Haan	101
Iets over de sociale geschiedenis van de Belgische kleipijpenindustrie Ruud Stam	127
De sociale strijd op Belgische pijpen Ruud Stam	139
De Amsterdamse pijpenhandelaar Dirk Entvogel, zijn opvolger Jacob van der Werf en het handelsmerk Wapen van Gouda Bert van der Lingen	147
Advertenties met pijpen en tabak in Zürichse weekbladen, 1730-1806 Bert van der Lingen	165
Engelse summaries	185

Voorwoord

Het Jaarboek 2015 is het derde Jaarboek van de PKN, 'Stichting voor onderzoek historische tabakspijpen'. Opnieuw ligt er een fraai jaarboek, met gevarieerde artikelen over de geschiedenis van de tabakspijp, voor u. Het is mooi om te zien dat een keur aan auteurs zulke interessante en van fraaie afbeeldingen voorziene artikelen heeft aangeleverd.

Allereerst ruime aandacht voor de Nederlandse kleipijp. Rob Roedema en Peter Bitter behandelen opgegraven kleipijpen en aardewerk van opgravingen in **Alkmaar**, die verwijzen naar de **politieke voorkeur** in Alkmaar in de achttiende eeuw. In het Jaarboek 2014 beschreef Bert van der Lingen een bijzondere groep **eerste-generatiepijpen** uit de periode 1590-1625. Kort na publicatie bleken er nog veel meer vondsten te zijn die in een uitgebreide aanvulling zijn opgenomen. Van dezelfde auteur komen ook bijdragen over een pijp die de verovering van de **zilvervloot door Piet Hein** herdenkt en pijpen uit een **beerput in Delft** die familierelaties tussen de eigenaren van de gevonden merken aantoonst. Ruud Stam maakt een inventarisatie van pijpen die **Leidens Ontzet** in 1574 herdenken en Ron de Haan toont een drietal bijzondere modellen ter gelegenheid van de **Vrede van Aken** in 1748. Jan van Oostveen beschrijft pijpen en afval van een **pijpenbakker in Schoonhoven** en geeft nieuwe inzichten over de nijverheid in deze stad en Bert van der Lingen doet verslag van zijn onderzoek naar de firma **G. Rompelman & Compagnie** in Kampen, die kleipijpen voor de export naar Suriname maakte. Jos Engelen beschrijft een **ijzeren persvorm** die in een tuin in Gennep is gevonden en Barbara Walraven twee **glaspanelen** van de firma P. van der Want Gzn (Ivora) uit Gouda.

De buitenlandse kleipijpen zijn vertegenwoordigd in verschillende artikelen. Arjan de Haan laat in zijn bijdrage fraaie modellen uit de fabriek van **Partsch in Oostenrijk** zien. Arthur van Esveld gaat in op **misbruik van de naam Gambier** in Frankrijk en Ron de Haan toont de kenmerken van de grootste collectie **geboetseerde en met de hand nabewerkte kleipijpen** uit Noord-Frankrijk. Ruud Stam beschrijft de **sociale geschiedenis van de Belgische kleipijpennijverheid** en pijpen die de **sociale strijd in België** verbeelden.

Over de handel en export van kleipijpen heeft Bert van der Lingen een bijdrage over de 18e eeuwse **pijpenhandelaar Dirk Entvogel** uit Amsterdam en zijn opvolger Jacob van der Werf en verder een artikel over tabakspijpen en tabak in **advertenties in Zürichse weekbladen**, waarin onder meer duidelijk wordt welke pijpen in de 18e eeuw naar Zwitserland werden geëxporteerd.

Wij wensen u veel lees- en bladerplezier in het Jaarboek 2015 van de PKN, 'Stichting voor onderzoek historische tabakspijpen'.

Arjan de Haan en Bert van der Lingen

Leidens Ontzet op pijpen

Ruud Stam

De vondst van een drietal bijzondere 20e eeuwse handgekleurde 3 oktober-pijpen in het depot van Museum de Lakenhal in Leiden is de aanleiding om te inventariseren wat er van deze pijpen bekend is. Tradities bij de “3 October Vereeniging” zorgden dat deze pijpen een bijzondere plaats innamen in de Leidse herdenking van het ontzet.

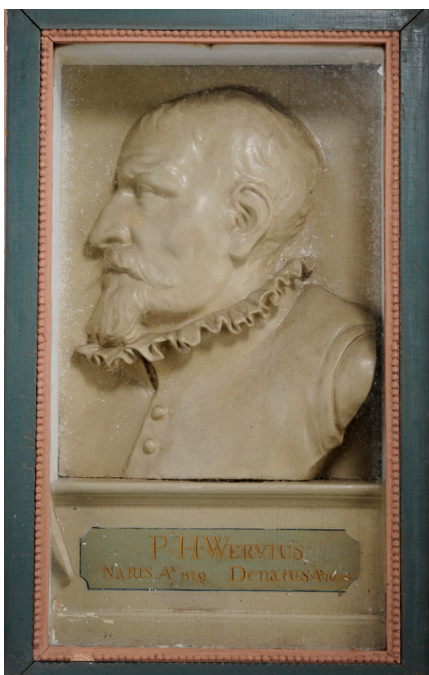
De geschiedenis van Leidens Ontzet

Het ontzet van Leiden, dat nog ieder jaar gevierd wordt, is in feite het ontzet van de tweede belegering van Leiden door de Spaanse troepen onder leiding van Francisco Valdez. Want ook van oktober 1573 tot 21 maart 1574 werd Leiden belegerd door de Spanjaarden. Dit eerste beleg werd opgeheven omdat de troepen van Valdez nodig waren voor de strijd op de Mookerheide tegen de troepen van Lodewijk en Henderik van Nassau, die beiden bij deze slag om het leven kwamen. Na deze veldslag kwam Valdez met zijn 5000 man sterke troepenmacht terug naar Leiden en belegerde de stad vanaf 26 mei. De Leidenaren hadden niet op dit nieuwe beleg gerekend. Er was onvoldoende voedsel en er waren veel te weinig wapens binnen de stad en zelfs de schansen van het eerste beleg waren niet gesloopt. Valdez kon daardoor de stad snel geheel

afsluiten. Al snel sloegen de honger en de pest toe. Valdez probeerde met valse beloften de stad in handen te krijgen, maar de stadssecretaris Jan van Hout en de aanvoerder van de troepen, Jan van der Does, wilden hier niets van weten. Het stadsbestuur zond Valdez in antwoord op diens belofte dat hij de bevolking bij een overgave zou sparen, een briefje met (in het Latijn): “De voogelaar, op bedriegen uit, den vogel lokt met zoete fluit”. Langzamerhand begon de bevolking door de honger meer en meer te muiten tegen het stadsbestuur, het gevaar van de Spanjaarden niet ziende. Over die barre tijd is de mythe bekend dat burgemeester Van der Werf (afb. 1) zijn eigen lichaam of zijn arm, daarover zijn de verhalen verdeeld, aan de hongerende bevolking aanbood.¹ Dit is op tal van schilderijen afgebeeld (afb. 2).

Willem van Oranje besloot de dijken door te steken en grote delen van Holland die lager gelegen waren onder water te zetten om zo de benarde stad te kunnen bevrijden. Dit was best een heel zware beslissing omdat veel vruchtbaar land daarna voor lange tijd onbruikbaar werd. Het duurde lang voordat het water begon te stijgen. Begin oktober draaide de wind naar het zuiden en werd stormachtig. Het water werd opgestuwd en de vloot platbodems met de geuzen onder leiding van De Boisot konden de stad naderen (afb. 3).

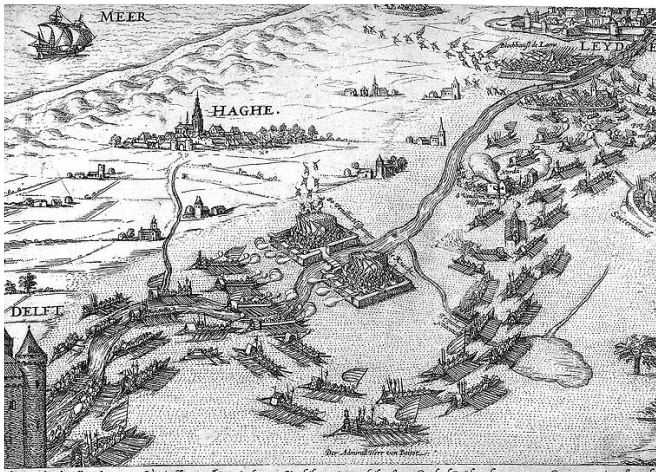
In de nacht van 2 op 3 oktober stortte een deel van de verzwakte stadsmuur bij de koepoort in met donderend geraas. De Spanjaarden die een uitval en

Afb. 1. Borstbeeld van burgemeester Pieter Adriaansz. van der Werf in een kastje. Reliëf, afgietsel in gips. 18e eeuw. (Museum de Lakenhal, inv.nr. 3951.1. Afmetingen 64 x 39,6 x 16,4cm)

Afb. 2. De zelfopoffering van burgemeester Pieter van der Werf die zijn arm aanbiedt als eten voor de hongerende bevolking. Geschilderd door Mattheus Ignatius van Bree tussen 1816 - 1817. Olieverf op doek. (Museum de Lakenhal, inv.nr. S 46. Afmetingen 430 x 574 cm)

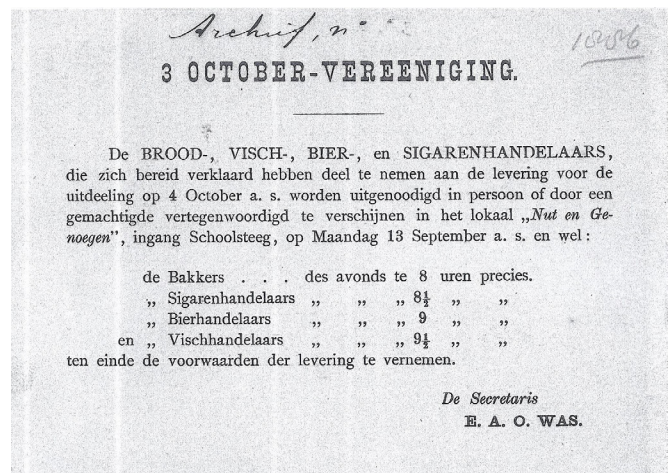

Afb. 3. Gravure van Frans Hoogenberg (1535-1575) Leidens Ontzet.

het opkomende water vreesden vluchtten hals over kop. Een kleine jongen, Cornelis Joppinsz. zag als eerste dat de Lammenschans door de Spanjaarden verlaten was. Het was vermoedelijk de Leidse vrijbouter Gijsbert Cornelisz. Schaeck die de eerste persoon was die op de vroege ochtend van 3 oktober 1574 de verlaten Spaanse Lammenschans durfde te betreden. Nadat hij had vastgesteld dat de Spanjaarden waren vertrokken, was hij degene die geuzenleider De Boisot liet weten dat de bevrijdingsvloot zonder gevaar naar Leiden kon varen. Voor thuis nam Gijsbert Schaeck de met hutspot gevulde kookpot mee, die de Spanjaarden in paniek hadden achtergelaten.² De inhoud van de hutspot bestond uit wortelen, vlees, uien en pastinaken. De gevonden ketel is nog steeds in Museum de Lakenhal te bewonderen (afb. 4).

Afb. 4. De uit brons gemaakte kookpot. (Museum de Lakenhal, inv. nr. 3346)

Afb. 5. Uitnodiging van de 3 October Vereeniging om de leveringsvoorwaarden te vernemen uit 1886.

Om acht uur 's morgens kwamen de watergeuzen onder bevel van De Boisot via de Vliet de stad binnen en brachten de hongerende bevolking haring, wittebrood en kaas. De bevolking hield daarop een dankdienst in de Pieterskerk.

Het ontzet van Leiden was een belangrijk keerpunt in de strijd tegen de Spanjaarden. Als dank schonk Prins Willem van Oranje de stad een Hogeschool, de huidige Universiteit, die al op 8 februari 1575, vier maanden na het ontzet, werd ingewijd. De eerste studierichting was protestantse theologie. Belangrijk in een tijd waarin het katholieke Spaanse juk werd afgeworpen.

De traditie van 3 oktober

Ieder jaar wordt 3 oktober herdacht en is er een herinneringsdienst in de Pieterskerk. Zelfs in de Tweede Wereldoorlog werden deze herinneringsdiensten gehouden. Leidens ontzet leeft tot op de dag van vandaag heel sterk in Leiden. Toen in 1823 de gemeenteraad van Leiden besloot om de viering op zondag te vieren en de viering op 3 oktober daarmee in feit afschafte kwamen de studenten van Minerva in verzet. In dat jaar riepen de studenten de burgers op de vlag massaal uit te steken en werd door hen 'aan Leydens nooddruftige ingezetenen eene extra bedeeing van haring en wittebrood uitgereikt'. Daarmee was de 3 oktober viering gered en nadat in 1884 het standbeeld van burgemeester Van der Werf werd opgericht was het enthousiasme van de bevolking zo groot dat in 1886 de 3 October Vereeniging ontstond. Deze vereniging organiseert sinds die tijd de viering van het Leidens ontzet.³

Uit het archief van de 3 October Vereeniging blijkt het volgende⁴:

Naast de uitdeling van haring en wittebrood werden aan de Leidse bevolking ook andere producten uitgedeeld die voor de arme bevolking een extra feestelijk tintje aan de dag moesten geven. Aan vrouwen werd vaak koffie uitgedeeld terwijl de mannen vaak tabak, met of zonder een pijp, kregen. In 1886 werden aan de mannen sigaren

uitgereikt, naast de uitreiking van haring en brood aan vrouwen. Mannen werden steeds op een andere plaats bediend dan de vrouwen: het gebouw van Nut en Genoegen. Vrouwen kregen de goede gaven in De Waag. Vanaf 1887 wordt aan de mannen tabak uitgereikt en een 3 oktober-pijp. Tabak- en sigarenhandelaren konden op een vastgesteld tijdstip vernemen wat de voorwaarden voor levering waren en als zij geselecteerd waren moesten zij voor een vaste prijs, die door de 3 October Vereniging was vastgesteld, hun waren leveren (afb. 5).

Vanaf 1890 werd de uit te delen haring, wittebrood, tabak en koffie vooraf gekeurd.⁶ Vanaf 1887 werden steeds pijpen uitgedeeld:

In het jubeljaar van de kroning van koningin Wilhelmina (1898) werden extra veel pijpen en tabak uitgedeeld. In de jaren 1914 t/m 1922 zijn geen tabak en pijpen uitgedeeld. Uiteraard speelt hier de oorlog een rol. Vanaf 1923 is er sprake van uitdeling van tabak aan de mannen, echter zonder pijp. De tabak werd ter beschikking gesteld door Van Nelle (net als de koffie). Dit bleef zo tot en met 1936. In 1937 werd het te begroten voor Van Nelle, maar in 1938 was er toch weer tabak van die fabriek. Daarna is het uitdelen van tabak (en ooit ook koffie en bier) ten einde. Vanaf 1939 werden uitsluitend haring en wittebrood uitgereikt, met onderbreking in de oorlogsjaren. Vanaf 1945 is verder ononderbroken haring en wittebrood uitgedeeld.

Opvallend is dat juist in 1924 een heel stel herdenkingspijpen zijn uitgebracht bij diverse Goudse fabrieken vanwege de herdenking van 450 jaar Leidens ontzet. Deze zijn echter niet door de 3 October Vereniging, maar door Leidse winkeliers aan de feestvierders verstrekt of verkocht.

De 3 oktober-pijpen

Er is een groot aantal pijpen, dat aan 3 oktober herinnert. Op deze pijpen zijn door de eeuwen heen slechts een

beperkt aantal thema's van het Leidens ontzet verbeeld. Dit zijn: haring en wittebrood, burgemeester van der Werf, van der Does, de hutspotketel, het Academiegebouw, de Oranjeboom, de Leidse droogscheerder, de distel en het wapen van Leiden. De meeste pijpen stammen uit de 18e en de 20e eeuw. Slechts van één 17e eeuwse Leidse pijp kan vermoed worden dat deze iets met 3 oktober van doen heeft. Verwonderlijk is dat bij dit onderzoek slechts één vermoedelijk 19e eeuwse 3 oktober-pijp (van Goedewaagen) is gevonden, terwijl juist in de 19e eeuw de verheerlijking van de figuren en gebeurtenissen uit de periode van de 16e tot de 18e eeuw, toen de Republiek der Verenigde Nederlanden sterk was, veel op pijpen voorkomt. Op deze Goedewaagen-pijp wordt later nog teruggekomen.

Opgegraven 3 oktober-pijpen

De oudst bekende herinneringspijp voor Leidens Ontzet is een Leidse pijp (afb. 6a-b). Hiervan is niet geheel zeker dat deze inderdaad voor het Leidens ontzet is gemaakt. Deze pijp, die rond 1670 te dateren is, heeft op de linkerzijde van de ketel een soort bloem (distel?) en op de rechter zijde de Leidse sleutels. Een pijpenmaker is niet bekend. De distel, die vaak symbool stond voor kommer en kwel maar ook voor onafhankelijkheid, past wel heel goed bij de geschiedenis van het Leidens ontzet. In Leiden werd in 1661 het pijpenmakersgilde opgericht. Na 1678 zijn geen vermeldingen van het gilde in het Leidse archief teruggevonden. Voor het eind van de 17e eeuw zijn de laatste pijpenmakers in Leiden gestopt met hun werk. Het is dus heel wel denkbaar dat deze pijp in 1674 gemaakt is vanwege de 100-jarige herdenking van de bevrijding van Leiden. Zeker als bedacht wordt dat de Zeven Provinciën in 1672 het Rampjaar meemaakten waarin de jonge staat bijna haar onafhankelijkheid verloor.

18e eeuwse 3 oktober-pijpen

De vroegste 18e eeuwse pijp laat aan de ene zijde een man met een haring zien. De man heeft geen wittebrood.

Tabel aantallen uitgedeelde pijpen met tabak, afgerond op hele en halve honderden

Jaar	Aantal	Jaar	Aantal	Jaar	Aantal	Jaar	Aantal	Jaar	Aantal
1887	1500	1893	2600	1899	2550	1905	3000	1911	3850
1888	2300	1894	2600	1900	2750	1906	3050	1912	3600
1889	2600	1895	2600	1901	3050	1907	3200	1913	3300
1890	2450	1896	2750	1902	3100	1908	3300		
1891	2800	1897	3000	1903	3050	1909	3650		
1892	2500	1898	3300	1904	3050	1910	3650		

Op de andere zijde staat het Leidse wapen met een klein kroontje en een haan. De steel is versierd met ranken met bladeren en druiventrossen (afb. 7a-b).

Onderstaand zijn de overige 18e eeuwse pijpen opgenomen (afb. 8-11). Deze zijn allen te dateren tussen 1710 en 1730. Het is dan ook verleidelijk deze pijpen te dateren op 1724 ten tijde van de 150-jarige herdenking van het ontzet. Er zijn twee pijpen die sterk op elkaar lijken (afb. 9a-d). De pijp links heeft op de ene zijde een man met alleen een wittebrood en de letters LO (Leidens Ontzet); de andere pijp heeft zowel een haring als ook het wittebrood en de tekst LONTSET. Beide pijpen hebben op de rechterzijde het wapen van Leiden gekroond. Onder het wapen van de pijp links staan de letters IDM. De rechterpijp heeft een dubbele parelrij op de vormnaad.

3 oktober pijpen in de 20e eeuw

Een groot deel van de hieronder beschreven pijpen en de geschiedenis van de Leidse tabakswinkeliers, die 3 oktober pijpen uitgaven, is eerder door Bert van der Lingen beschreven. Echter gelet op de bijzondere pijpen uit de collectie van Museum de Lakenhal en nog enige andere aanvullingen is het toch goed de inventarisatie hier verder compleet te maken.

Van der Reep v/h Franchimon

De Leidse tabakswinkelier Van der Reep v/h Franchimon zorgde meerdere jaren op 3 oktober voor herdenkingspijpen bij de aankoop van tabak.⁸ Een advertentie uit 1926 laat dit duidelijk zien (afb. 12).

Ook in andere jaren stelde de firma Van der Reep v/h Franchimon pijpen beschikbaar en telkens boden zij deze aan in een advertentie in de Leidsche Courant, de Nieuwe Leidsche Courant of het Leidsch dagblad. Aanvankelijk waren deze advertenties op rijm.¹⁰ In latere jaren echter waren deze advertenties niet meer op rijm.¹¹ Vanaf 1934 lijkt Van der Reep v/h Franchimon, gelet op de advertentieteksten, de pijpen niet meer weggegeven te hebben.¹² Van deze tabakswinkelier is één pijp bekend die bij Zenith vervaardigd is. In 1985 is deze pijp opnieuw bij Zenith in Waddinxveen uitgebracht in een oplage van circa 200 exemplaren (afb. 13a-c). De mal was toen redelijk versleten, wat doet vermoeden dat de firma Franchimon vele jaren dit model pijpen ter beschikking gesteld heeft bij de aankoop van tabak of heeft verkocht. Het was in de 19e en de eerste helft van de 20e eeuw niet ongebruikelijk dat tabakswinkeliers pijpen bij de tabak weggaven.¹³ Drie oktober was een mooie gelegenheid om dit te doen.

Zirkzee

Ook andere Leidse tabakswinkeliers stelden pijpen beschikbaar. Zo adverteerde H. Zirkzee met de veel

Afb. 6a-b. Pijp met gestileerde bloem en wapen van Leiden. Leiden, 1660-1670. (Foto en voormalige collectie Hans van der Meulen)

Afb. 7a-b. Staande man en haring (zonder het wittebrood) en een pauw onder het wapen van Leiden met een kroon. Gouda, 1700-1720. (Foto en collectie Henk van Oostveen)

Afb. 8a-b. Goudse pijp met een man met haring en wittebrood met op de andere zijde een vaas met bloemen en de letters BII. 1700-1730. (Foto en collectie Jan van Oostveen)

Afb. 9a-d. Links een man met wittebrood en de letters LO (Leidens Ontzet) en rechts een man haring en wittebrood en de tekst LONT-SET. Beide pijpen hebben rechts het gekroonde wapen van Leiden. Gouda, IDM, 1710-1730. (Foto's en collectie Henk van Oostveen)

Afb. 10a-c. Op de linkerzijde staat een vrouw met wittebrood en een man met een haring. Op andere exemplaren staat op de steel de tekst: PEEKEL HAR(...)/ LEIDEN DAT(...). Gouda, 1710-1730.¹⁴ (Foto's en collectie Henk van Oostveen)

Afb. 11a-d. Links op de ketel staan twee mannen, mogelijk burgemeester van der Werf en de Prins van Oranje. Op de andere zijde het wapen van Leiden gekroond. Gouda, 1710-1730. (Foto's Bert van der Lingen, collectie Ruud Stam)

Afb. 12. Advertentie uit de Nieuwe Leidsche Courant van 24 september 1926.

Afb. 13a-c. Afgebeeld zijn burgemeester Van der Werf met tekst: 'Burgemeester van der Werff' en aan de andere zijde het wapen van Leiden gekroond met de tekst: 'Leiden's ontzet 3 October'. Op de steel de tekst: 'A. B. van der Reep v/h Franchimon / Haarlemmerstraat 204'. Waddinxveen, Zenith. 1985. (Collectie Ruud Stam, foto's Bert van der Lingen)

Afb. 14: Advertentie H. Zirkzee in het *Leidsch Dagblad* van 18 september 1924.

Afb. 15a-b. De Hutspotpijp. Gouda, Firma Goedewaagen, 1924. (Collectie Bart Beekhuijzen, foto Ron de Haan).

duurdere plateelgeschilderde pijp in de vorm van de hutspotketel (afb. 14). Daarvoor moest de roker dan ook 5 halve ponden tabak bij Zirkzee kopen.

Uit deze advertentie is ook zichtbaar dat de zogenaamde 'hutspotpijp' in uitvoeringen met en zonder pootjes werd geleverd (afb. 15a-b). Deze laatsten waren 5 cent goedkoper en werden voor 45 cent aangeboden. Ook uit 1929 is van Zirkzee een advertentie bekend waarin hij de hutspotpijp niet meer weggeeft, maar voor 60 cent aanbiedt.¹⁵

Nog interessanter is de passage die daarna staat in deze advertentie: 'Beschilderde 3 Oct. Tabakspijpen met v. d. WERF - v. d. DOES - Academie en met den Oranjeboom en diverse teksten er op voor 15cts per pijp'. Vermoedelijk zijn dit de 3 oktober-pijpen waarvan in het Museum de Lakenhal drie exemplaren aanwezig zijn (afb. 16, 17 en 18). Mogelijk heeft Zirkzee deze pijpen (doetels) eveneens bij Goedewaagen besteld. Helaas staat er geen fabrieksnaam op de pijpen. Dat deze pijpen bij Goedewaagen beschilderd zijn lijkt onwaarschijnlijk. De voorstellingen op deze pijpen zijn vrij amateuristisch geschilderd en dat lijkt geen werk van schilders van de N.V. Koninklijke Goedewaagen. Vermoedelijk heeft Zirkzee hier dus of zelf opdracht voor gegeven aan mogelijk een Leidse amateur schilder, of zijn deze pijpen bij een kleinere pijpenmakerij in Gouda gemaakt (zoals Nico van Duyn van Velzen en Van den Broek). Opvallend is dat op een van die pijpen het Leidse wapen verkeerd is afgebeeld. De sleutels zijn ondersteboven geschilderd (afb. 18). Dit zou kunnen duiden op een niet uit Leiden afkomstige schilder. Kortom: over de productie van deze pijpen is geen duidelijkheid te verkrijgen.

Somerwil

Ook de tabakswinkelier Somerwil aan de Hoogewoerd adverteerde met 3 oktober pijpen die gratis ter beschikking werden gesteld bij de aankoop van 1 ons pijptabak van eigen fabrikaat.¹⁶ 'Iedere koper van 1 ons Somerwil's tabak ontvangt gratis de origineele 3 October-pijp, Hoogewoerd 24, hoek Watersteeg' (afb. 19). Welke pijp Somerwil ter beschikking stelde is niet bekend. Gelet op de vrij geringe hoeveelheid tabak die de klant moest kopen om een dergelijke pijp te kunnen bemachtigen, moet aangenomen worden dat het hier om een gekaste pijp gaat.

Pijp van de 3 October Vereeniging

Van één pijp is bekend dat deze door de 3 October Vereeniging uitgegeven is. Dit betreft de bekende pijp van Goedewaagen met het portret van burgemeester Van der Werf aan de ene zijde en aan de andere zijde de Leidse Sleutels, met de tekst: 'Leidens Ontzet 1574'. Of deze pijp na 1913, toen de 3 October Vereeniging stopte met het uitdelen van pijpen, nog door een tabakswinkelier

Afb. 16a-b. 3 oktober-pijp beschilderd met het academiegebouw en op de andere zijde '3 October 1924'. Op de steel links 'souvenir'. Gouda, 1924. (foto en collectie Museum de Lakenhal, inv.nr. 3801.1)

Afb. 17a-b. 3 oktober-pijp beschilderd met kookpot en '1574'. Op de andere zijde het wapen van Leiden en '1924 3 oktober'. Op de steel links 'souvenir'. Gouda, 1924. (foto en collectie Museum de Lakenhal, inv.nr. 3801.2)

Afb. 18a-b. 3 oktober-pijp beschilderd met 'Burgemr. v.d. Werf / 1574' rond zijn portret en op de andere zijde het wapen van Leiden met '3 oktober'. Op de steel links 'souvenir'. Gouda, 1924 (foto en collectie Museum de Lakenhal, inv.nr. 3801.3)

(Somerwil adverteert met de originele 3 October pijp?) weggegeven is tijdens 3 oktober-vieringen is onbekend. Van deze pijp wordt algemeen aangenomen dat die van 1900 tot ca 1940 in productie was (afb. 21). Echter gelet op het feit dat vanaf 1887 door de 3 October Vereniging herdenkingspijpen zijn uitgedeeld en er geen andere 19e eeuwse herdenkingspijp voor het Leids Ontzet bekend is, is het heel wel denkbaar dat het begin van de productie van deze pijp al in 1887 begonnen is.

Tot slot

Ook is er nog een gegoten pijp die in 1924 door Hollandia (Van der Want en Barras) te Gouda vervaardigd is, met op de ketel de Leidse sleutels en daaronder de tekst: 'Leiden Ontzet 3 Oct' en de jaartallen '1574' en '1924'.¹⁷

In 1954 werd, op initiatief van de Algemene Nederlandse Invalidenbond afdeling Leiden, een groot aantal 3 oktober-pijpen gemaakt 'versierd met het embleem van de gemeente Leiden uit 1574, de sleutels met leeuw'. Deze pijpen werden ten bate van revalidatiewerk verkocht en deels werden deze samen met een pakje Niemeyer tabak aan Leidse invaliden uitgereikt.¹⁸ Van deze pijpen zijn geen voorbeelden bekend.

Het is duidelijk dat in het jaar 1924, voor de herdenking van 350 jaar Leidens Ontzet, verschillende nieuwe modellen zijn gemaakt. Dit zijn de gegoten pijpen in de vorm van een hutspot van Goedewaagen, de pijp met de Leidse sleutels van Hollandia en de handbeschilderde gekaste pijpen waarvan geen maker bekend is en die vermoedelijk door Zirkzee zijn uitgegeven.

Helaas lijkt met de 3 oktober-pijpen uit de 20e eeuw de traditie van de 3 oktober-pijp opgehouden hebben te bestaan. Misschien een schone taak voor Goedewaagen in Nieuw Buinen om deze traditie weer op te pakken.

Dankwoord

Allereerst wil ik mevrouw dr. Jori Zijlmans, conservatrice van het Museum de Lakenhal, Bart Doff en Berenice Lunsingh Scheurleer, eveneens van Museum de Lakenhal, bedanken voor hun medewerking om dit artikel tot stand te brengen en de toestemming om voorwerpen uit het museum hier af te mogen beelden. Verder is ook aan Rens Heruer veel dank verschuldigd omdat hij als archivaris van de 3 October Vereniging veel gegevens boven water gehaald heeft. Bert van der Lingen en Hans van der Meulen wil ik danken voor hun spitwerk naar pijpen en advertenties. Verder gaat mijn dank uit naar Henk van Oostveen en Jan van Oostveen, Aad Kleiweg en Hans van der Meulen voor de vele foto's.

Afb. 19. Advertentie Leidsch Dagblad, 30 september 1929, p. 4.

Afb. 20. Pijp met burgemeester Van der Werf, de Leidse Sleutels en aan de steelzijde de tekst: 'Leidens Ontzet 1574'. Op het steeletiket '1913'. Uitgegeven door de 3 October Vereniging. Gouda, Firma P. Goedewaagen & Zoon, 1913. (foto en collectie Museum de Lakenhal, inv.nr. 8136)

Afb. 21a-e. Pijp met burgemeester Van der Werf, de Leidse Sleutels en aan de steelzijde de tekst: 'Leidens Ontzet 1574'. Steelintaglio 'Goedewaagen Gouda'. Gouda, Firma P. Goedewaagen & Zoon, 1900-1940. (Foto's en collectie Aad Kleiweg)

Noten:

- 1 Pieter Adriaansz. van der Werf was een van de vier burgemeesters van Leiden tijdens het beleg. Hij was net als zijn vader en broers van beroep zeemtouwer en maakte dus dun zacht leer met behulp van een kalandermolen, die door paarden werd aangedreven. Daarnaast verdiende hij zijn brood met de handel in huiden en bont. Anoniem, 2015, p. 48.
- 2 Zijlmans, 2011, p. 71-72.
- 3 Zie website 3 October Vereeniging: 3october.nl/de_vereeniging.
- 4 Met dank aan Rens Heruer, archivaris van de 3 October Vereeniging.
- 5 Gemeentearchief Leiden 539, inv.nr. 404 I, Archief van de 3 October Vereeniging.
- 6 Gemeentearchief Leiden 539, inv.nr. 404 III, Archief van de 3 October Vereeniging.
- 7 van der Lingen, 2013, p. 2586-2595.
- 8 van der Lingen, 2013 (p. 2588) beschrijft de overname van Franchimon door Van der Reep in 1911.
- 9 Met dank aan Bert van der Lingen.
- 10 Voorbeelden zijn te vinden in: Het Leidsch Dagblad, 21-09-1923, p. 11; Nieuwe Leidsche Courant, 24-09-1926; Leidsch Dagblad, 21-09-1928, p. 8; Leidsche Courant, 26-09-1930, p. 11 en Leidsch Dagblad, 01-10-1931; p. 11.
- 11 Leidsch Dagblad, 27-09-1933; p. 12; Leidsche Courant, 02-10-1934, p. 7.
- 12 Leidsche Courant, 02-10-1934, p. 7/12; Leidsch Dagblad, 30-09-1936, p. 14; Leidsch Dagblad, 29-09-1937, p. 12.
- 13 Zie bijvoorbeeld Van der Lingen, 2013, p. 2594 en Van der Lingen, 2016.
- 14 Faas, K., 1995: De Leidse Droogscheerder. PKN 18 (70), p. 737-740
- 15 Hutspot tabakspijpen, zeer mooi beschilderd, Platteel doorrookers prijs 60 cent. Zie de etalage. Verkrijgbaar J.E. Zirkzee. Nieuw Rijn 6 over de Maarsmanssteeg. Telef. 903. Leidsch Dagblad, 02-10-1929, p. 11.
- 16 Leidsch Dagblad, 24-09-1927, p. 16.
- 17 Amsterdam Pipe Museum (Collectienr. 14.585)
- 18 Zie verder van der Lingen, 2013, p. 2594 en 2595.

Literatuur:

Anoniem, 2015. *Een buurt vol leven en verandering*. Uitgave: Buurtvereniging Maredorp-de Camp, Leiden.

Lingen, B. van der, 2013. 'Een herdenkings- en reclamepijp van de firma A.B. van der Reep v/h C.A. Franchimon, tabaksfabrikante te Leiden. PKN (35) 139, p.2586-2595.

Lingen, B. van der, 2016. 'Reijnier Brouwer (1826-1906) tabaksfabrikant in Leiden en Weesp', *Jaarboek Stichting Nederlandse Tabakshistorie* (in voorbereiding).

Zijlmans, J., 2011. *Leidens Ontzet. Vrijheidsstrijd en Volksfeest*. Leiden.

Zie: "Leidens Ontzet op pijpen", pagina 19.

This article is an inventory of tobacco pipes from the 17th through the 20th century, made to commemorate the liberation of Leiden from the Spanish Army in the course of the Eighty Years' War. During the Spanish siege the city ran out of provisions and thousands of citizens starved. On the 3rd of October 1574 an army led by Prince William of Orange entered and liberated Leiden and fed the citizens herring, white bread and "hutspot", a dish made of boiled and mashed potatoes, carrots, and onions. The liberation of Leiden is still celebrated every year with a festival on the 3rd October. Herring and white bread are handed out to festival goers for free.

